

ONA TILI TA'LIMIDA AKSIOLOGIK YO'NALTIRILGAN METODIK TOPSHIRIQLAR TIZIMINI LOYIHALASH MEZONLARI

КРИТЕРИИ ПРОЕКТИРОВАНИЯ СИСТЕМЫ АКСИОЛОГИЧЕСКИ ОРИЕНТИРОВАННЫХ МЕТОДИЧЕСКИХ ЗАДАНИЙ В ОБУЧЕНИИ РОДНОМУ ЯЗЫКУ

CRITERIA FOR DESIGNING A SYSTEM OF AXIOLOGY-ORIENTED METHODOLOGICAL TASKS IN FIRST-LANGUAGE EDUCATION

Raxmatova Marjona Uktamovna

Qarshi davlat universiteti doktoranti

rakhmatova.marjon6640@gmail.com

<https://orcid.org/0009-0001-8567-608X>

Annotatsiya. Mazkur maqolada ona tili ta'limida aksiologik yo'naltirilgan metodik topshiriqlar tizimini loyihalash mezonlari nazariy-metodik jihatdan yoritiladi. Tadqiqotning asosiy maqsadi o'quvchilarning til kompetensiyalarini rivojlantirish bilan bir qatorda, matn mazmunidagi qadriyatlarni anglash, fikrni dalillar asosida ifodalash va turli nuqtayi nazarlarga munosabat bildirish imkonini beruvchi topshiriqlarni ishlab chiqish tamoyillarini aniqlashtirishdan iborat. Tadqiqotda ilmiy adabiyotlarni nazariy tahlil qilish, taqqoslash, umumlashtirish, tasniflash va metodik modellashtirish usullaridan foydalanildi. Natijada topshiriqlarni loyihalash uchun mazmuniy muvofiqlik, til kompetensiyasiga yo'naltirilganlik, muammolilik, muloqotga asoslanganlik, yosh xususiyatlariga moslik va baholashning xolisligi kabi mezonlar taklif etildi. Shuningdek, metodik topshiriqlarning tahliliy, muammoli-munozaraviy, ijodiy va refleksiv turlari o'zaro bog'langan tizim sifatida tavsiflandi. Taklif etilgan yondashuv nazariy-metodik xususiyatga ega bo'lib, uning samaradorligi alohida empirik tadqiqotlar orqali tekshirilishi lozim.

Аннотация. В статье рассматриваются критерии проектирования системы аксиологически ориентированных методических заданий в обучении родному языку. Цель исследования заключается в определении принципов разработки заданий, направленных не только на развитие языковых компетенций учащихся, но и на осмысление ценностного содержания текста, аргументированное выражение собственной позиции и взаимодействие с различными точками зрения. В исследовании использованы методы теоретического анализа научной литературы, сравнения, обобщения, классификации и методического моделирования. В результате предложены критерии проектирования заданий: содержательная согласованность, направленность на развитие языковых компетенций, проблемность, коммуникативная направленность, соответствие возрастным особенностям и объективность оценивания. Аналитические,

проблемно-дискуссионные, творческие и рефлексивные задания представлены как взаимосвязанные элементы единой системы. Предложенный подход имеет теоретико-методический характер и нуждается в дальнейшей эмпирической проверке.

Abstract. This article examines the criteria for designing a system of axiology-oriented methodological tasks in first-language education. The main aim is to identify principles for developing tasks that support learners' language competencies while encouraging them to interpret values expressed in texts, formulate evidence-based opinions, and engage with different perspectives. The study employs theoretical literature analysis, comparison, synthesis, classification, and methodological modelling. As a result, several task-design criteria are proposed, including content alignment, language-competence orientation, problem-based learning, communicative interaction, age appropriateness, and fair assessment. Analytical, problem-discussion, creative, and reflective tasks are presented as interconnected components of a coherent system. The proposed framework is theoretical and methodological in nature; its effectiveness requires further empirical investigation.

Kalit so'zlar: ona tili ta'limi, aksiologik yondashuv, metodik topshiriq, qadriyatlar, topshiriqlar tizimi, til kompetensiyasi, matn tahlili, refleksiya, baholash mezonlari.

Ключевые слова: обучение родному языку, аксиологический подход, методическое задание, ценности, система заданий, языковая компетенция, анализ текста, рефлексия, критерии оценивания.

Keywords: first-language education, axiological approach, methodological task, values, task system, language competence, text analysis, reflection, assessment criteria.

KIRISH

Ona tili ta'limi o'quvchilarning savodxonligini rivojlantirish, fikrni mantiqiy va izchil ifodalash, matnni tushunish hamda muloqot jarayonida til vositalaridan maqsadga muvofiq foydalanish ko'nikmalarini shakllantirishga xizmat qiladi. Shu bilan birga, til orqali insonning ijtimoiy tajribasi, dunyoqarashi va qadriyatlarga munosabati ham ifodalanadi. Shuning uchun ona tili darslarida matn mazmuni, til birliklari va kommunikativ vazifalar o'rtasidagi aloqani hisobga olish muhimdir.

Adabiyotlar tahlili

Aksiologik yondashuv ta'lim mazmunida ifodalangan qadriyatlarni anglash va ular haqida asosli fikr yuritish imkoniyatini yaratadi. Bunda qadriyatlar o'quvchiga tayyor xulosa sifatida taqdim etilmasligi, balki matnni o'qish, tahlil qilish, dalillarni solishtirish va mustaqil fikr bildirish jarayonida muhokama qilinishi lozim. Rokeach (1973) qadriyatlarni inson e'tiqodi va xulq-atvor yo'nalishlari bilan bog'liq holda o'rgangan bo'lsa, Schwartz (1992) qadriyatlar tizimining mazmuni va tuzilishini

nazariy jihatdan tahlil qilgan. Ushbu qarashlar ta'lim jarayonida qadriyatlar mazmunini o'rganish uchun nazariy asos bo'lib xizmat qilishi mumkin, biroq ular ona tili metodikasiga oid tayyor topshiriqlar tizimini bevosita belgilab bermaydi.

Ona tili darslarida aksiologik yondashuvni amaliyotga tatbiq etish, avvalo, tegishli metodik topshiriqlarni to'g'ri loyihalashni talab etadi. Topshiriq faqat matndagi axloqiy g'oyani topishga qaratilsa, til kompetensiyalarini rivojlantirish vazifasi chetda qolishi mumkin. Aksincha, faqat grammatik yoki leksik tahlilga asoslangan topshiriq matnda aks etgan ijtimoiy va ma'naviy mazmunni anglash imkoniyatini cheklashi mumkin. Shu sababli til o'rganish maqsadi bilan qadriyatlar mazmunini muhokama qilish vazifasini o'zaro muvofiqlashtirish zarur. Mazkur maqolaning maqsadi ona tili ta'limida aksiologik yo'naltirilgan metodik topshiriqlarni loyihalash mezonlarini aniqlash, ularni vazifasiga ko'ra tasniflash va topshiriqlar tizimining namunaviy modelini taklif etishdan iborat. Tadqiqotning asosiy savoli quyidagicha belgilandi: o'quvchilarning til kompetensiyalarini rivojlantirish bilan qadriyatlarni anglash va ular haqida mustaqil fikr yuritishni qanday metodik topshiriqlar orqali o'zaro bog'lash mumkin?

METODOLOGIYA

Tadqiqot nazariy-metodik xarakterga ega. Unda eksperimental sinov, so'rovnoma yoki statistik tahlil o'tkazilmagan. Shu sababli maqolada o'quvchilarning real natijalari yoki topshiriqlar samaradorligini tasdiqlovchi statistik ko'rsatkichlar keltirilmaydi. Tadqiqotning metodologik asosini ilmiy adabiyotlarni nazariy tahlil qilish, taqqoslash, umumlashtirish, tasniflash va metodik modellashtirish tashkil etdi. Nazariy tahlil qadriyatlar tushunchasi va ularning inson faoliyatidagi o'rnini izohlovchi ilmiy qarashlarni o'rganishga xizmat qildi. Rokeach (1973) va Schwartz (1992) ishlari qadriyatlar tushunchasining nazariy mazmunini aniqlashtirish uchun ko'rib chiqildi. Taqqoslash va umumlashtirish orqali topshiriqlarning til o'rgatish, matnni tushunish, fikrlash va muloqotni rivojlantirishga oid vazifalari o'zaro bog'landi. Bunda topshiriqning mazmuni bilan undan kutiladigan o'quv natijasi o'rtasidagi muvofiqlikka alohida e'tibor qaratildi.

Tasniflash asosida topshiriqlar to'rtta asosiy turga ajratildi: tahliliy, muammoli-munozaraviy, ijodiy va refleksiv topshiriqlar. Ushbu tasnif maqola doirasida ishlab chiqilgan metodik taklif bo'lib, uni mavjud yagona yoki umume'tirof etilgan tasnif sifatida talqin qilish mumkin emas. Metodik modellashtirish yordamida topshiriqlarni tanlash va tuzish mezonlari, ularning bajarilish ketma-ketligi hamda baholash yo'nalishlarini birlashtiruvchi namunaviy tizim ishlab chiqildi. Topshiriqlarni loyihalashda quyidagi metodik talablar asos qilib olindi: ta'lim maqsadining aniqligi, matn va topshiriq mazmunining muvofiqligi, til ko'nikmalarining rivojlantirilishi, o'quvchining mustaqil fikrlashiga imkon berilishi, turli fikrlarni dalillar asosida muhokama qilish hamda baholash mezonlarining oldindan belgilanishi.

NATIJALAR

Nazariy tahlil va metodik modellash asosida aksiologik yoʻnaltirilgan topshiriqlarni loyihalash uchun oʻzaro bogʻliq oltita mezon taklif etildi. Metodik topshiriqlarni loyihalash mezonlari.

1. Mazmuniy muvofiqlik mezon. Topshiriq matn mazmuni, dars maqsadi va oʻrganilayotgan til hodisasiga mos boʻlishi kerak. Masalan, hamkorlik haqida hikoya berilgan boʻlsa, oʻquvchilardan faqat matndagi feʼllarni topish emas, balki qahramonlarning harakatlarini ifodalovchi til vositalarini tahlil qilish ham soʻralishi mumkin.

2. Til kompetensiyasiga yoʻnaltirilganlik mezon. Har bir topshiriq oʻquvchining muayyan til koʻnikmasini rivojlantirishga xizmat qilishi lozim. Bunday koʻnikmalarga matnni tushunish, lugʻat boyligidan foydalanish, grammatik birliklarni tahlil qilish, fikrni yozma yoki ogʻzaki ifodalash kiradi. Qadriyatlar bilan bogʻliq muhokama til oʻrganish maqsadini almashtirmasligi, balki uni mazmunan boyitishi kerak.

3. Muammolilik va mustaqil fikrlash mezon. Topshiriq oʻquvchini tayyor javobni takrorlashga emas, balki muammoni tahlil qilish, dalillarni taqqoslash va xulosa chiqarishga undashi lozim. Buning uchun bir nechta asosli javob berish mumkin boʻlgan savollardan foydalanish maqsadga muvofiq.

4. Kommunikativ yoʻnaltirilganlik mezon. Topshiriq oʻquvchilarning fikr almashishi, savol berishi, oʻz qarashini izohlashi va boshqalarning fikrini tinglashiga imkon yaratishi kerak. Bunda muloqotning asosiy sharti barcha ishtirokchilarning fikriga hurmat bilan munosabatda boʻlishdir.

5. Yosh va taʼlim darajasiga muvofiqlik mezon. Matnning murakkabligi, topshiriq hajmi, savollarning mazmuni va talab qilinadigan mustaqillik darajasi oʻquvchilarning tayyorgarligiga mos tanlanishi zarur. Bir xil mavzuni turli sinflarda oʻrganishda topshiriqlarni murakkablik darajasiga koʻra farqlash mumkin.

6. Baholashning xolisligi mezon. Baholash oʻquvchining shaxsiy eʼtiqodi yoki muayyan qadriyatni qoʻllab-quvvatlashiga emas, balki matnni tushunishi, til vositalaridan foydalanishi, fikrini asoslay olishi va muloqot qoidalariga rioya etishiga tayanishi kerak. Bu mezon oʻquvchining mustaqil fikrlash huquqini saqlashga yordam beradi. Mazkur mezonlar alohida-alohida emas, balki birgalikda qoʻllanganda metodik jihatdan yaxlit topshiriqni shakllantiradi.

Aksiologik yoʻnaltirilgan topshiriqlarning tasnifi. Taklif etilayotgan tizimda topshiriqlar bajariladigan asosiy vazifasiga koʻra toʻrt turga ajratiladi.

Tahliliy topshiriqlar matn mazmunini tushunish, asosiy fikrni aniqlash, muhim til birliklarini topish va ularning matndagi vazifasini izohlashga qaratiladi. Bu bosqichda oʻquvchi matnda qanday gʻoya ifodalanganini va u qaysi til vositalari orqali yetkazilganini aniqlaydi.

Muammoli-munozaraviy topshiriqlar o'quvchilarning fikr bildirish, dalillar keltirish va turli qarashlarni taqqoslash ko'nikmalarini rivojlantiradi. Masalan, "Qahramonning qarorini oqlash mumkinmi? Javobingizni matndan dalillar bilan asoslang" kabi savollar o'quvchini tayyor xulosani qabul qilishdan ko'ra, mustaqil tahlilga yo'naltiradi.

Ijodiy topshiriqlar matn mazmunini qayta ifodalash, muqobil yakun yaratish, dialog tuzish yoki muayyan vaziyat bo'yicha matn yozish orqali til vositalaridan mustaqil foydalanishni ta'minlaydi. Bunday topshiriqlarda o'quvchi o'z nuqtayi nazarini til vositalari yordamida ifodalaydi.

Refleksiv topshiriqlar bajarilgan ishni tahlil qilish, qanday xulosaga kelinganini tushuntirish va o'z fikrini qayta ko'rib chiqish imkonini beradi.

Masalan, "Matnni tahlil qilganingizdan so'ng qaysi fikringizga qo'shimcha dalil topdingiz?" yoki "Bugungi mashg'ulotda qaysi til vositasi fikringizni aniqroq ifodalashga yordam berdi?" kabi savollardan foydalanish mumkin. Ushbu topshiriqlar ketma-ketligi quyidagi metodik mantiqqa asoslanadi: matnni anglash, uning mazmunini tahlil qilish, fikrni muhokama qilish, mustaqil matn yaratish va o'quv jarayonini refleksiv baholash. Bu ketma-ketlik qat'iy qolip emas; uni dars maqsadi va o'quvchilarning tayyorgarligiga qarab o'zgartirish mumkin.

Topshiriqlar tizimining namunaviy ko'rinishi. Quyidagi jadvalda "Hamkorlik va mas'uliyat" mavzusidagi shartli matn asosida tuzilgan topshiriqlar namunasi keltiriladi. Jadvaldagi misollar tadqiqot davomida o'quvchilar bilan sinovdan o'tkazilgan natijalar emas, balki taklif etilayotgan metodik modelni tushuntirish uchun ishlab chiqilgan namunalardir.

Topshiriq turi	Na'munaviy topshiriq	Rivojlantiriladigan ko'nikma
Tahliliy	Matnning asosiy g'oyasini aniqlang va uni ifodalovchi ikkita jumlani toping.	Matnni tushunish, dalil topish
Tilga oid tahlil	Qahramonlarning hamkorligini ifodalovchi fe'l va sifatlarni aniqlang. Ularning matndagi vazifasini tushuntiring.	Lug'at boyligi, grammatik tahlil
Muammoli-munozaraviy	Guruhdagi bir ishtirokchi o'z vazifasini bajarmasa, muammoni qanday hal qilish mumkin? Fikringizni asoslang.	Argumentatsiya, og'zaki muloqot

Ijodiy	Voqea yakunini o'zgartirib, hamkorlik muammoni qanday hal qilganini ko'rsatuvchi qisqa matn yozing.	Yozma nutq, ijodiy fikrlash
Refleksiv	Javobingizni yozishda qaysi dalildan foydalandingiz? Fikringizni aniqroq ifodalash uchun qaysi jumlani o'zgartirgan bo'lardingiz?	O'z faoliyatini tahlil qilish

Jadvaldan ko'rinadiki, bitta matn asosida bir-birini to'ldiruvchi topshiriqlarni yaratish mumkin. Bunda mavzuning qadriyatlar bilan bog'liqligi topshiriqning yagona maqsadiga aylanmaydi; u matnni chuqurroq tushunish, til birliklarini tahlil qilish va fikrni ifodalash uchun mazmuniy kontekst vazifasini bajaradi.

Topshiriqlarni baholash mezonlari. Aksiologik yo'naltirilgan topshiriqlarni baholashda o'quvchining javobi mazmun, til va fikrlash jihatlaridan ko'rib chiqilishi mumkin. Buning uchun quyidagi mezonlar tavsiya etiladi:

- Mazmunni tushunish: o'quvchi matnning asosiy g'oyasini to'g'ri anglaganmi?
- Dalillardan foydalanish: fikrini matndagi ma'lumot yoki mantiqiy asoslar bilan izohlay olganmi?
- Til vositalaridan foydalanish: so'z, grammatik shakl va gap tuzilishlarini maqsadga muvofiq qo'llaganmi?
- Fikrni izchil ifodalash: javob mantiqiy ketma-ketlikka egami?
- Muloqot madaniyati: o'quvchi boshqalarning fikrini tinglaydimi va o'z qarashini hurmat bilan ifodalaydimi?

Har bir topshiriq uchun barcha mezonlarni bir xil darajada qo'llash shart emas. Masalan, grammatik tahlil topshirig'ida til vositalaridan to'g'ri foydalanish ustuvor bo'lsa, munozarada dalillash va fikrni izchil ifodalash muhimroq bo'lishi mumkin. Shuning uchun baholash mezonlari topshiriq maqsadiga muvofiq oldindan belgilanadi. O'quvchining qadriyatlarga oid shaxsiy qarashi uchun baho qo'yish yoki undan muayyan fikrni ma'qullashni talab qilish tavsiya etilmaydi. Baholashning asosiy obyekti — fikrni anglash, tahlil qilish va ifodalash jarayonidir.

MUHOKAMA

Taklif etilgan topshiriqlar tizimi ona tili ta'limida til kompetensiyalarini rivojlantirish va qadriyatlar mazmunini anglash vazifalarini bir-biridan ajratib qo'ymasdan, ularni yagona o'quv faoliyati doirasida birlashtirishga qaratilgan. Bunday yondashuvning metodik ahamiyati shundaki, o'quvchi matnni shunchaki o'qib

chiqmaydi, balki uning mazmunini tahlil qiladi, til vositalarining vazifasini aniqlaydi va o'z fikrini asoslashga harakat qiladi. Rokeach (1973) va Schwartz (1992) tadqiqotlari qadriyatlarni nazariy jihatdan tushunishga yordam beradi. Biroq qadriyatlar nazariyasini ta'lim topshiriqlariga ko'chirish avtomatik tarzda amalga oshmaydi. Buning uchun matn tanlash, savollar tuzish, o'quv faoliyatini tashkil etish va baholash mezonlarini belgilash kabi metodik qarorlar zarur. Mazkur maqolada taklif etilgan mezonlar ana shu jarayonni tartibga solishga qaratilgan.

Tizimning muhim jihatlaridan biri — mazmuniy tahlil va til tahlilining o'zaro bog'lanishidir. Masalan, matnda mas'uliyat mavzusi yoritilgan bo'lsa, o'quvchilar mas'uliyat haqidagi fikrlarni aniqlash bilan birga, ularni ifodalashda ishlatilgan fe'llar, sifatlar, sabab-oqibat munosabatlari va bog'lovchi vositalarni ham tahlil qilishlari mumkin. Natijada mazmunni tushunish til o'rganishdan alohida jarayon sifatida qolmaydi. Topshiriqlarni to'rt turga ajratish o'qituvchiga o'quv faoliyatining ketma-ketligini rejalashtirish imkonini beradi. Tahliliy topshiriqlar matnni tushunish uchun asos yaratadi; muammoli-munozaraviy topshiriqlar fikrni asoslashni talab qiladi; ijodiy topshiriqlar o'rganilgan til vositalarini yangi vaziyatda qo'llashga yo'naltiradi; refleksiv topshiriqlar esa o'quvchining o'z faoliyatini tahlil qilishiga yordam beradi. Shunga qaramay, bu bosqichlar barcha darslarda o'zgarmas tartibda qo'llanishi shart emas. Yana bir muhim masala — baholashning xolisligidir. Qadriyatlar bilan bog'liq mavzularni muhokama qilishda o'quvchilarning shaxsiy qarashlari turlicha bo'lishi mumkin. Shu sababli o'qituvchi muayyan fikrni ma'qullashni emas, balki fikrning asoslanganligi, matn bilan bog'liqligi va til jihatidan ifodalanishini baholashi lozim. Bunday yondashuv mustaqil fikrlash va hurmatga asoslangan muloqot uchun sharoit yaratadi. Taklif etilgan modelning cheklovi shundaki, uning samaradorligi amaliy tajriba orqali hali tasdiqlanmagan. Kelgusidagi tadqiqotlarda turli yosh va ta'lim bosqichlariga mos topshiriqlar ishlab chiqish, o'qituvchilar ekspertizasini tashkil etish, o'quvchilar faoliyatini kuzatish va aniq mezonlar asosida natijalarni tahlil qilish maqsadga muvofiq. Bunday tadqiqotlar topshiriqlar tizimining amaliy imkoniyatlarini hamda uni takomillashtirish yo'llarini aniqlashga yordam beradi.

XULOSA

Ona tili ta'limida aksiologik yo'naltirilgan metodik topshiriqlarni loyihalash til kompetensiyalarini rivojlantirish, matn mazmunini chuqur anglash va mustaqil fikr bildirish imkoniyatlarini o'zaro bog'lashni talab etadi. Mazkur maqolada ushbu vazifalarni amalga oshirishga xizmat qiluvchi metodik mezonlar va topshiriqlar tizimining namunaviy modeli taklif etildi. Tahlil asosida quyidagi xulosalarga kelindi: Birinchidan, metodik topshiriqning mazmuni dars maqsadi va rivojlantiriladigan til kompetensiyasiga muvofiq bo'lishi kerak. Qadriyatlar bilan bog'liq mazmun til o'rganish vazifasini to'ldirishi, uning o'rnini egallamasligi lozim. Ikkinchidan, tahliliy, muammoli-munozaraviy, ijodiy va refleksiv topshiriqlar o'zaro bog'langan tizim

sifatida qo'llanishi mumkin. Ular matnni tushunishdan mustaqil fikrni yaratish va o'z faoliyatini tahlil qilishgacha bo'lgan o'quv jarayonini tashkil etishga yordam beradi. Uchinchidan, topshiriqlarni loyihalashda mazmuniy muvofiqlik, til kompetensiyasiga yo'naltirilganlik, muammolilik, kommunikativlik, yoshga moslik va baholashning xolisligi mezonlariga e'tibor qaratish zarur. To'rtinchidan, baholash o'quvchining shaxsiy e'tiqodini emas, balki matnni tushunish, dalillash, til vositalaridan foydalanish va fikrni izchil ifodalash ko'nikmalarini qamrab olishi lozim.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Rokeach, M. (1973). "The Nature of Human Values". New York: Free Press.
2. Schwartz, S. H. (1992). Universals in the content and structure of values: Theoretical advances and empirical tests in 20 countries. In M. P. Zanna (Ed.), "Advances in Experimental Social Psychology" (Vol. 25, pp. 1–65). Academic Press.
3. UNESCO. (2003). "Education in a Multilingual World". UNESCO Education Position Paper. Paris: UNESCO.
4. Halliday, M. A. K. (1978). "Language as Social Semiotic: The Social Interpretation of Language and Meaning". London: Edward Arnold.